

VLASTIMIL VÁLEK

V ZAJETÍ DENÍKŮ ČESTMÍRA JEŘÁBKA

S odstupem téměř dvaceti let od úmrtí Čestmíra Jeřábka a s odstupem více než čtyřiceti let od svého dokončení byl vydán spisovatelův deník *V zajetí stalinismu. Z deníků 1948–1958*¹ (zápisy od 20. 2. 1948 – 31. 12. 1958). Tajně zapsován počkal si jako řada děl jiných autorů kritických k době a politickým poměrům na svou cestu ke čtenářům. Z deníku-vrby (tak nazývám deník psaný tajně, skrytý před veřejností a sloužící autorovi k zachycení nepublikovatelných zápisů) byl po čase přece jen „odříznut kolíček“, a byl tak vysvobozen spisovatelovým synem Dušanem Jeřábkem a „prozrazen“ veřejnosti. Lenka Šedová v doslovu říká: „Jisté je, že Jeřábek cítil povinnost zachovat bezprostřední svědectví o době, kterou na počátku vnímal jako natolik zákeřnou, že se rozhodl psát deníky dva – jeden ‚oficiální‘, který mohl být eventuálně předložen, a druhý tajný, ‚skutečný‘.“²

Tento Jeřábkův deník je už druhým deníkovým svědectvím o pohnuté době našich dějin. Předchozí diarium *V zajetí Antikristově*³ mapovalo časový úsek od 21. 5. 1938 do 30. 4. 1945, dobu okupace našich zemí Německem a druhé světové války. Tato kniha však přišla ke čtenářům aktuálně a bezprostředně hned po skončení války v roce 1945.

Oba vydané deníky byly psány víceméně do šuplíku, i když *V zajetí Antikristově* s větší nadějí na vydání než *V zajetí stalinismu*; to se odrazilo ve formě zápisů a v necenzurovaném, ale subjektivním výběru faktů a jejich komentování.

V obou případech šlo o systematickou zapisovatelskou činnost trvajíc řadu let, v nichž se měnil čas i lidé. U deníku z válečné doby to bylo 7 roků, u deníku z totalitní doby 10 let.

Oba deníky mají formálně stejný systém zápisu, tj. obsahují záznamy k jednotlivým datovaným dnům s menšími či většími časovými prodlevami, jsou děleny na části, které jsou vždy na počátku anotovány. To dovoluje dobrou ori-

1 Brno, Barrister & Principal 2000. K vydání připravil Dušan Jeřábek.

2 Tamtéž, str.396.

3 Olomouc, R. Promberger 1945.

entaci v textu. Doba a politická situace obsažená v denících je však rozdílná. V knize *V zajetí Antikristově* se zrcadlí čas, v němž je náš národ utlačován a zraňován hlavně zvenčí, boj proti násilí a zvlí je věcí většiny národa, nepřítel je snadno identifikovatelný a autorův postoj k událostem reprezentuje prakticky i názor širokých vrstev společnosti. V jiné pozici je deník *V zajetí stalinismu*: ke střetu dochází s protivníkem vnitřním, někdy obtížněji odhalitelným, a dělící čára mezi „přáteli a nepřáteli“ není vždy na první pohled zřetelná. Hůř je možno veřejně projevit svůj názor odlišný od názoru oficiálního, proto autorovy názory jsou skryty do deníku.

Oba deníky ovšem nezapřou, že jejich autorem je spisovatel. Projevuje se to způsobem podání a využíváním jazykových prostředků k emocionálnímu i informativnímu účelu. Každá doba zobrazená v denících ovlivňuje i po jazykové stránce způsob zachycení reality, příznačné jsou však také invarianty, typické pro Čestmíra Jeřábka. V denících je samozřejmě prezentován i subjektivní autorův postoj.

Oba publikovaní svědci doby dokládají Jeřábkův vztah k událostem a k charakteru života. Autorův postoj je zaujatý, rozjištěný, odtud vyplývá i jeho komentář a hodnocení.

První deník „válečný“ ukončila válka (datum posledního zápisu je 30. dubna 1945), druhý „totalitní“ zřejmě mimo jiné únava z celkového společenského i politického ovzduší a obava z jistého stereotypu. Už 24. září 1955 (tedy uprostřed zápisů) autor říká: „Nemám mnoho chuti pokračovat v těchto záznamech. Nastává zase ochablost – jako už tolikrát. Ne, že by se nic nedělo...“⁴ (S, str. 302). Nebo 23. prosince 1956: „Dva týdny jsem nepsal. Skoro bych řekl: z rozmrzelosti. Necítím se být kronikářem a chvílemi bych se nejraději obrátil k světovému politickému dění zády. Však v něm taky není nic povzbudivého –“ (S, str. 356) Jeřábek zřejmě nevěří ve změnu politické situace; odtud mohlo pramenit přesvědčení, že deník je odsouzen stejně jen do šuplíku. Poslední zápis 31. prosince 1958 působí jako náhle a vědomě přetržená nit s koncem kalendářního roku, což dělá dojem formálního uzavření, ale také otevřeného konce – vlastně se nic neuzavírá, vše bude pokračovat ve stereotypních liniích. Zápis zní: „Poněvadž je Zdenka v Pardubicích a my musíme pečovat o vnuka, strávíme Silvestra doma bez oslavy, čehož nikterak nelitujeme.“ (S, str. 395) Toto ukončení deníku však přece jen – možná náhodou – o něčem svědčí: důležitá je rodina, rodinné zázemí. Potěšením a radostí a snad i dobrou budoucností mohl být vnuk, další generace, která se už dočká lepších časů.

K rozhodnutí ukončit deník směřovalo už to, že zápisů ubývalo: za červen 1958 jich bylo 12, za červenec 9, za srpen 6, za září 5, za říjen 3, za listopad 2, za prosinec 4.

Naproti tomu první deník je v závěru vypointovaný, až pateticky uzavřený. V dubnu 1945, jímž končí, má zápisů 21. Doba byla dynamická. Končí vypjatá

⁴ Při citaci z deníku *V zajetí stalinismu*, Brno 2000, budu používat označení S a číslo stránky, při citaci z deníku *V zajetí Antikristově*, Vyškov 1945, označení A a číslo stránky, a to vždy hned za citátem v závorce.

situace, končí válka, končí tedy i chronologicky jdoucí zápisy a autor uzavírá, bilancuje, hodnotí a dívá se do budoucnosti. Přitom vzpomíná na svého už zesnulého přítele, profesora brněnské Masarykovy univerzity Arna Nováka, a obrací se k němu (zápis je z 30. dubna 1945): „Tvé sídlo vědy a moudrosti znovu oživne, příteli. Plameny na ohništích krasovědy a umění znovu zahoří. Život bude opět stát za to, aby byl žit. Neboť dopadla ruka věčné spravedlnosti na hnízdo zmijí, na sídlo dáblovo a učinila z něho trosku, kolem které budou příští generace chodit s ošklivostí a úžasem. Zde stával hrad Antikristův. Nebude zbudován už nikdy. Neboť člověk bdí. Příliš mnoho ran bylo zasazeno jeho duchu i tělu, nežli aby někdy v budoucnosti selhal, aby přestal bdít.“ (A, 315-316)

Oba deníky, i když utajované, nejsou výlučně intimní a úzce osobní. Autor v nich sděluje to, co by bez zaváhání mohl sdělit veřejně, kdyby se totiž tyto deníky nestavěly kriticky a nesouhlasně k dané vládnoucí moci. Je to bezprostřední zachycení doby přes autorovo síto ve třech rovinách: v rovině *obecné* týkající se obrazu celé společnosti, tedy zachycující fakta, která charakterizují život lidí v oblasti politického, společenského i kulturního života, ale také v oblasti životní úrovně, v rovině *místní, lokální* – tedy *brněnské*, která zaznamenávají genia loci autorem milovaného města, a v rovině *osobní*, tj. která se vztahují k rodině, přátelům, ke kulturnímu vyžití, četbě, spisovatelským plánům i k situaci v literatuře, ale i v této rovině se vyhýbá intimním sdělením. Průs deníků je zachytit dobu.

Fakta zobrazená v první rovině jsou glosována, jednající osoby jsou stručně charakterizovány a zařazeny podle měřítek Jeřábkových hodnot. Informace jsou čerpány z novin, rozhlasu našeho i zahraničního a z vlastních zážitků a svědectví. V rovině druhé nalézáme zprávy brněnské o událostech, které viděl a znal z autopsie a ze styku s lidmi, ale také jako magistrátní úředník z různých fermanů a vyhlášek a nařízení atd. Třetí rovina je příznačná pro každý běžný deník; tato rovina není zaznamenávána příliš rozsáhle (kromě nahlédnutí do autorovy dílny), spíš jen kuse, ale přece jen obraz o soukromém životě podává.

Oba deníky je třeba vnímat ve dvou kontextech – v kontextu spisovatelova života a jeho činnosti a v kontextu doby, kterou portréty. Zařazují se do proudu deníkových i v širším smyslu slova memoárových prací s podobnou tematikou, protože v obou případech jde o dokument doby, která poznamenala celý národ, a kde proto každý byl svědkem (a tedy potenciálním autorem svědectví). Zejména u prvního, „válečného“ deníku je zachycen dějinný úsek, který poznamenal život mnoha lidí nejen u nás. Vytryskl tehdy mohutný proud svědectví nejrůznějšího typu: o bojích na frontách, o životě ve vězeních a koncentračních táborech, o domácím i zahraničním odboji i o každodenním životě „v týlu“. Takové množství svědectví (zejména z vězení a koncentračních táborů) nemohlo být ani vydáno, mimo jiné také pro jejich malou hodnotu, nekritickou subjektivitu, nadměrně silný patos či spornou dokumentárnost. Proto odborná komise při Svazu osvobozených politických vězňů posuzovala vhodnost rukopisů pro zveřejnění.⁵

⁵ Viz článek Václava Běhounka Naše vězeňská literatura. *Kytice* 2. září 1947, č. 9.

Deník *V zajetí stalinismu* spadal do jiné doby a pohyboval se v jiných souřadnicích. Doba ho poznamenala i tím, že neměl naději na vydání, a teprve až po roce 1989 měl volnou cestu ke čtenářům. Řada deníků různých typů a jiných svědectví byla publikována až v devadesátých letech, vynořovala se ze šuplíků a pozůstalostí nebo byla přetiskována ze samizdatových a exilových vydání. Jeřábkův deník však vyšel na světlo až po této první vlně, až v situaci, kdy řada problémů, o nichž diarium pojednává, už byla objasněna a vztah k totalitním letům se do jisté míry odjitřoval. Deník je proto možno vnímat klidněji a odhalovat v něm autorovo jazykové a spisovatelské zpracování, autorovy postoje, názory, zjišťovat, jak se vrstva politická a komentátorská prolíná s vrstvou zobrazující Jeřábkovu kulturní a společenskou aktivitu, vnímat, jak přesně jsou jednotlivé jevy a osoby charakterizovány, kde a jak nastupuje úvaha vedle ironie, humor vedle „otrávenosti“ a unavenosti atd. Na čtenáře tu útočí čas, v němž byl deník zapisován, a čas, v němž mohl po vydání deník vnímat. Deník staršímu čtenáři potvrzuje nebo připomíná události konce čtyřicátých a téměř celých padesátých let viděné přes autorovu optiku. Z faktografického hlediska dnes nic nového nepřináší (naopak některé skutečnosti nyní po uplynutí času a se znalostí nových materiálů vidíme třeba i jinak, než je viděl Jeřábek), ale vystihuje atmosféru doby, běžným dokumentem nepostižitelnou, poukazuje na její absurditu. Z tohoto úhlu může deník oslovit i mladší generaci. Obsahuje účastníkův (tj. Jeřábkův) postoj k proběhlým událostem, tedy je svědectvím o jeho názorech. Je třeba poznamenat, že sebe nikdy neposouvá do popředí, ve středu zájmu je doba a její průrůst do života lidí, často i absurdita probíhajících jevů.

Oba deníky jsou ovšem také součástí prózy Čestmíra Jeřábka a zvláště jeho vzpomínkových prací. Kromě nich vydal v roce 1946 *Zelenou ratolest*, lyricky laděné vzpomínky na dětství v Prsticích, a pak knihu *V paměti a v srdci* (1961), v níž vzpomíná na kulturní ovzduší Brna mezi dvěma světovými válkami, zvláště na Literární skupinu.⁶ Tak jak Jeřábkovy v próze vyhovovala spíš komorně laděná novela (např. o Boženě Němcové nebo o Smetanových rodičích zasazená do Litomyšle, která je jeho láskou a kam se každoročně aspoň o dovolené vrací, jak to čteme i v deníku), vyhovuje mu ve vzpomínkové literatuře

⁶ V knize *V paměti a v srdci* i v deníku *V zajetí Antikristově* je zachycen Jeřábkův blízký vztah k celoživotně milované Itálii. Ve vzpomínkách *V paměti a v srdci* je Itálie i kompozičním prostředkem, tvoří zarámování knihy. Autor začíná válečnými zážitky (vzpomínkami): „Vrátil jsem se z italské fronty, od Piavy, od Montella. Něco se z hlavy vykouřilo, něco vidím ve vzpomínce dodnes: ty hromady mrtvol za rozvodněnou italskou řekou, kde rakouská armáda nastoupila 15. června 1918 k poslední nezdařené ofenzivě /.../“ (s. 17) Vzpomínkou zpracovanou ve formě dialogu, týkající se Jeřábkova nasazení za první světové války v Itálii, tato kniha končí. Na str. 142 pak píše: „Kruh dvaceti let se uzavíral. V lednu 1918 poprvé na italské frontě. A v májovém měsíci 1938 naposledy... Opravdu naposledy?“ Deník *V zajetí Antikristově* se rovněž odvíjí od Jeřábkova pobytu v Itálii, tentokrát prožívaného za dovolené. Dovídá se o mobilizaci v ČSR a přerušuje dovolenou. Jsou to záznamy z 21. května a 22. května 1938 a pak 24. května je už záznam o cestě domů. Pokládá otázku: „Uvažuji o tom, jaký smysl má v této době práce spisovatele.“ (s. 9) Také v deníku *V zajetí stalinismu* jsou Itálii věnovány některé vzpomínky.

reálný prožitý obraz dětství nebo deník, do něhož zaznamenává reálné události a komentuje je s nadhledem, do něhož vchází poměrně uzavřený komorní okruh konkrétně jmenovaných přátel, mezi nimiž se dobře cítí; promítá se tu ovšem také širší okruh lidí jaksi více či méně anonymních, protože i oni jsou aktéry událostí a svými postoji charakterizují dobu. Z deníků lze usuzovat i na Jeřábkovu povahu. Jeho syn Dušan o svém otci říká, že měl „kážeň, povahovou harmonii, klid a vyrovnanost. Někdy se mi ovšem také zdálo, že toho klidu a harmoničnosti je v něm až příliš; to mi napadalo zvláště při četbě jeho psychologických románových příběhů ze současnosti /...“⁷

Vzpomínková a deníková literatura Čestmíra Jeřábka má v jeho díle podstatné místo. Za zmínku však stojí, že memoáry najdeme i v díle Viktora Kamila Jeřábka (otce Čestmíra Jeřábka) a že paměti napsal i Dušan Jeřábek (syn Čestmíra Jeřábka). Autoři ze tří generací po sobě jdoucích se vyzpovídali ze svého života i z dotyků s dobou.

Viktor Kamil Jeřábek je autorem knihy *Život. Paměti Viktora Kam. Jeřábka*.⁸ Tyto paměti se řadí do značné míry mezi literaturu krásnou, protože vedle autobiografických částí jsou zařazeny i literárně ztvárněné portréty výraznějších osobností ze spisovatelova okruhu za jeho působení v Prsticích. Některé vzpomínky jsou zpracovány jako příběh. Kniha je souborem 25 textů z autorova života se závěrečnou informací o jeho tiskařských předcích – kapitola Impresofi Jeřábkové (str. 211 – 214) – o kterých pak píše i Dušan Jeřábek ve vzpomínkách *Brněnská romance*.⁹

Dušan Jeřábek vypráví své vzpomínky v už citované knize z roku 1997 *Brněnská romance*. Zachytil v ní dvacátá až čtyřicátá léta 20. století s velkou pozorností věnovanou divadlu. Jeho kniha objímá tedy úsek, který se kryje s deníky Čestmíra Jeřábka (až na léta 1945-1948) a s jeho knihou *V paměti a v srdci*. Dotýkají a protkávají se exponováním obrazu válečných let, jak se projevila v Brně a okolí. Ve svědectví obou jsou zachyceni vzájemně, oba přibližují některé osobnosti, např. Arna Nováka – Čestmír Jeřábek v deníku *V zajetí Antikristově* a Dušan Jeřábek na více místech *Brněnské romance*, zejména však na stranách 88-94. Každý z nich má ovšem vlastní osobitý pohled na události a osobnosti, ale oba například hlubokou lásku k Brnu. Rozdílnost způsobu zpracování je dána rozdílností jejich zaměření i rozdílností žánru, který zvolili. Vzpomínky Dušana Jeřábka představují klasický typ memoárů dobře a s citem napsaných, dobře stylisticky i myšlenkově propracovaných, tvořících mozaiku zážitků a vzpomínkových vyprávění v podstatě v chronologickém sledu, snažících se co nejpravdivěji informovat a vybrat ze vzpomínkového filmu to, co na autora zapůsobilo, ale co je zároveň přínosem pro čtenáře. Výstižný je název

7 Jeřábek, Dušan: *Brněnská romance*. Kulturní a informační centrum města Brna 1997, s. 164.

8 Vyškov, Fr. Obzina 1924.

9 Jeřábek, Dušan: *Brněnská romance*. Kulturní a informační centrum města Brna 1977, s. 161-163.

„romance“ a jako v každých memoárech je přítomen vlastní subjektivní pohled. Dušan Jeřábek vyrůstá z prostředí i z tradice dané dědečkem i otcem a žije v něm i tradice předků. Proto se ujal vydání otcova deníku z padesátých let – měl k tomu všechny odborné i lidské předpoklady.

Deníky Čestmíra Jeřábka mají pro nás dnes značnou cenu proto, že je v nich zachycena konkrétní aktuální situace a její přijímání lidmi. Atmosféru situace cítíme v detailech, které vtipně a živě portrétní dobu a běžné denní události. Například zápis 23. ledna 1942: „Dvanáct stupňů pod nulou. Němci nemají nic pilnějšího nežli zabavovat v knihkupectvích a půjčovnách americkou literaturu a sbírat pro vojáky na frontě gramofony, gramofonové desky a tahací harmoniky. Když není kožichů, budou tedy aspoň tahací harmoniky.“ (A, s. 186) Na téže straně k 28. lednu 1942: „Sbírka gramofonů a tahacích harmonik zatím odvolána. Zato se bude naše učitelstvo ve zvláštních kursech vychovávat k loajal-itě.“ – Poznámka k 15. březnu 1942 je malým komentářem: „Třetí výročí březnového zločinu minulo tiše a bez událostí. Člověk by byl čekal, že naši Němci budou jásat, tančit a zpívat nad svým ‚osvobozením‘ – a zatím šli jako každého jiného všedního dne do práce, obličeje strnulé a pochmurné, v očích záblesk nejistoty, na zamračených čelech stín Kainova znamení.“ (A, str. 192) Poznámka v deníku z padesátých let k 5. červenci 1957 ukazuje závislost naší politické reprezentace na Sovětském svazu: „Odpoledne o 15. hodině: 37°C ve stínu. Kdo nemusí, nevyleze na ulici. Dvojnásob horko je asi našim pražským mocipánům. Za tři dny čekají visitu Chruščevovu a Bulganinovu.“ (S, str. 370) Ovzduší oslav 1. máje 1957 je načrtnuto takto: „Pohnutý den. Od rána kolem nás řádily tlampače. Rodná strana tropila letos silný hluk, aby vzbudila dojem nebojácnosti. Před slavnostními projevy hrála hudba naše hymny bez obvyklého přívěsku hymny sovětské, což je novinka.“ (S, str. 367) Na straně 54-55 v deníku *V zajetí Antikristově* si můžeme u data 17. listopad 1939 přečíst ostrý kritický komentář k uzavření vysokých škol. Atd., atd.

Čestmír Jeřábek se občas staví k dennímu zápisu tak, že položí vedle sebe titulky novinových zpráv či výroky politiků. Touto „hrou“ vynikne absurdita způsobu informování tisku o událostech, frázovitost i bezobsažnost sdělení, ale i absurdnost některých jevů samých. Tato montáž bývá opatřena drobným komentářem. Dokladem může být zápis 26. března 1952: „Zaznamenávám zde několik ukázek z květomluvy našich ‚zákonodárců‘ v pražském Národním shromáždění (při projednávání státního rozpočtu): Krvelační imperialisté. – Váleční paliči. – Imperialističtí vykořisťovatelé. – Zrádná emigrace. – Nejpustší sebranka beznárodních a protinárodních žvlů. – Banditský imperialismus. – Nejbídáčtější vyvrhelství. – Emigrantská soldateska. – Nestvůry a lidojedi. – Imperialističtí barbaři. – Bídni zrádci. – Banda spiklenců... – atd. O autorství těchto křováckých skřeků se dělí svorně ministr národní obrany Čepička a ‚katolický‘ poslanec dr. Polanský, jenž, jak výslovně uvedl, mluvil ve jménu ‚vyznavačů křesťanského světového názoru‘.“ (S, str. 163) Širší zápis z 16. března 1953 po úmrtí Stalinově a Gottwaldově ukazuje jeden ze způsobů Jeřábkovy práce v deníku. Následující den 17. března je tento zápis doplněn ostře kritickou charakteristikou

Gottwaldovy činnosti a srovnáním s dobou meziválečnou. Jeřábek se někdy vrací k událostem, aby zaujal hlubší nebo přesnější postoj doplněný často i drobnou úvahou, nebo komentuje šíře. Tento postup se střídá se stručnými věcnými zápisky, jichž v deníku z padesátých let s postupujícím časem přibývá.

Podobně jsou zaznamenávány i rozhlasové zprávy našeho rádia, ale do kontrastu se dostávají se zprávami z rozhlasových stanic zahraničních, které Jeřábek bedlivě sledoval. Svědčí o tom poznámka k 22. listopadu 1952: „Včera od 16. do 20. hod. nešel proud. Když jsem si potom konečně pustil Londýn, Paříž, Ameriku a Svobodnou Evropu /.../“ (S, str. 191) S faktem vypínání elektrického proudu souvisí vtipné konstatování ke 14. srpnu 1952: „Tropická vedra, velké sucho, na polích spousty myši. Jedním z nejhledanějších předmětů na trhu domácích potřeb se staly – petrolejové lampy. Marně se snažíme nějakou sehnat. – ‚Po staru se žít nedá...‘ “ (S, str. 179) Je to glosování hospodářské situace, které prolíná oběma deníky. Zápis z 26. února 1953 o ní ironicky vypovídá: „Jak na zásobovací situaci reagují naše noviny? Asi takto: Dílo lásky a vděku J. V. Stalinovi. – Uctění památky J. Fučíka. – Výstavka darů Kl. Gottwaldovi. – Odhale ní pamětní desky k únorovému vítězství. – Atd. O frontách, bídě a zoufalství lidu ani slova.“ (S, str. 201) Do úsměvné polohy vyúsťuje zápis z 6. srpna 1952: „Do tropického vedra skanula dnes večer z našeho rozhlasu osvěžující krůpěj. Ministr zemědělství Nepomucký apeloval na rolníky, traktoristy atd., aby se s větší horlivostí činili při žních. Mimo jiné uvedl: ‚Stalin nás učí, že sklizeň obilí je práce sezónní, která nesmí být odkládána...‘ Do jakých úžasných hloubek jdou odborné znalosti otce a učitele národů! Nejen v jazykovědě, ale i v zemědělství! Hloupý český sedlák nestačí prostě mrkat.“ (S, str. 179) Jak je patrné, Čestmír Jeřábek umí s politickým ostnem glosovat události a zařadit je do kontextu doby. Po této stránce je poutavější a dynamičtější deník *V zajetí stalinismu* než deník *V zajetí Antikristově*, protože komentáře jsou ostřejší a dotýkají se většího okruhu obecně známých lidí.

Důležitou část deníků zabírá zachycení kulturní situace a hodnocení činnosti spisovatelů, sledovat můžeme poměrně plynule i Jeřábkovu vlastní spisovatelskou činnost: Jak se tedy toto zachycení spisovatelů a jejich práce a kontaktů s režimem v denících projevují? Jak se tam promítá Jeřábkovo dílo a jaké jsou jeho úvahy o spisovatelské práci? Jak vypadá jeho autorská dílna?

Vyberme některá místa, kde Jeřábek uvažuje nad posláním spisovatele. V knize *V paměti a v srdci* najdeme na str. 151 tuto poznámku: „Podle Ruskina musí být každé umělecké dílo pravdivé a užitečné. Musí zachycovat existující věci a být prospěšné dennímu životu. V tom je jeho hlavní úkol.“ Do deníku *V zajetí Antikristově* hned na začátku napsal: „Uvažuji o tom, jaký smysl má v této době práce spisovatelova.“ (A, str. 9) Pak následuje jeho kritický soud o vlastní knize *Svět hoří* a poté úvaha o nové knize s námětem z českého dávnověku (*Hledači zlata*). „Cítil jsem, že spisovatel (i když zpracovává látku dobově velmi vzdálenou), musí dát čtenáři něco více nežli pouhou evokaci děje a situace. Musí mu dát odpověď na to, co ho v dané chvíli znepokojuje. Musí projevit svůj názor, musí zaujmout stanovisko k tomu, co visí ve vzduchu – zvláště má-li to, co ‚visí ve vzduchu‘, osudný význam pro celý další vývoj svě-

tové sociální struktury. Nečiní-li to, pak prostě neplní své společenské poslání. Provádí jakousi neplodnou hru, jejímž výsledkem je snad chvilková čtenářova zábava, ale jež nepřispívá ničím k mravnímu a hmotnému pokroku.“ (A, str. 10)

V zápise z 21. září 1940 uvažuje o námětu k románu složenému ze tří paralelních dějových pásem a podrobně zapisuje plánovaný děj i charakteristiku postav. Dává nahlédnout podrobněji do své dílny, a proto považujeme tuto delší citaci za důležitou. „Ačkoliv mám románovou osnovu v duchu hotovu až do značných podrobností, přece vím, že během vyprávění narazím na mnoho věcí, kterých nyní ještě ani netuším. [...] V tom je právě nejradostnější stránka literárního tvoření. Člověk začne pracovat s jakousi mlhovinou, dává jí poněmhu tvar a jednoho dne vidí kolem sebe živé postavy, které dýchají, touží a trpí jako skuteční lidé – a tyto lidi jsi sám stvořil, na tobě záleží, budou-li šťastni nebo nešťastní [...] Podobá se to hodně cestování cizími krajinami. [...] Budu nyní po několik měsíců žít cizími životy. A to je tak zvláštní, tak příjemně vzrušující. Ale vím, že mi někdy bude úzko, až se octnu na rozcestí a nebudu vědět, kudy kam. Kolem mne ulehne tma a světlo mé fantasie nebude se chtít rozhořet. Budu tápat a zoufat nad svou bezradností. Vráťím se nazpět a budu cítit, že jdu nesprávnou cestou. Nakonec se rozhodnu pro nějakou hrbolatou pěšinu, po níž budu klopýtat, nežli se opět octnu tam, kde jsem chtěl být. Časem mne to bude vyčerpávat, ale s myšlenkou na cíl půjdu dále a dále. Tato dlouhá a různotvárná pouť je smyslem tvoření. V ní je radost, uspokojení a odměna. Dospět k cíli – to už je vlastně konec štěstí, to je opona, jež spadla nad krásným dobrodružstvím a jež dává člověku pokyn, aby procitl ze snění.“ (A, str. 104-105)

O tlaku válečné doby na spisovatele píše: „Chybí pohyb, změna, střídání. Skoro celý duševní zájem se soustřeďuje na válku. Když někdy listuji v těchto zápiscích, vidím, že se stávají jednostrannými. Válka, nic než válka. Ztrácím poněmhu smysl pro všechno ostatní. Bylo by třeba jiných podnětů – ale kde je brát? Není událostí literárních, divadelních, vůbec uměleckých, ve všem úpadek, letargie, stagnace. Vegetujeme, nežijeme. Budoucnost je takřka nepředstavitelná, přítomnost malátná, mdlobná, umlčená režimem tyranie. Zbývá minulost. /.../ Díla, jež mají vztah k současnosti, jsou ukrývána v tajných zásuvkách.“ (A, 21.3. 1944, str. 278-279)

Podobně i deník *V zajetí stalinismu* přináší výroky vážící se ke spisovatelově práci v souvislosti s dobovou atmosférou. Například 20. března 1949 Jeřábek píše: „Tam, kde je odstraněna svoboda tisku a kde je lid zásobován jednostranně zkrleslými informacemi, bují pověsti.“ (S, str. 27)

Svůj denní program charakterizuje 10. 3. 1951: „Pokračuji ve své literární práci. Malá procházka v parku nebo po městě, četba, rádio, tu a tam návštěva koncertu, zřídka biograf, čtvrtěční rodinné schůzky, sobotní posezení s přáteli.“ (S, str. 113)

Od tlaku doby a tíživé nesvobody mu pomáhá literatura a rodina: „Samé plány, samé řeči (a také činy) do prázdna! A to trvá už osm let, ne-li déle. Naštěstí mám svou literaturu, rodinu, zájmy soukromého rázu.“ (S, str. 357)

Deníky však částečně zastupují i spisovatelovy literární zápisníky – zachycují autorovy nápady, soudy o vlastním díle. Často se Jeřábek vyjadřuje o tom, co

právě píše, co přepracovává, co je vydáváno a co je zamítnuto, jaké jsou jeho spisovatelské plány a jak jsou ovlivňovány dobou. Je to vlastně seismograf jeho tvorby. V deníku *V zajetí Antikristově* jsou například zaznamenávány a probírány Jeřábkovy knihy *Medvědí kůže*, *Bohové opouštějí zemi*, *Cesta pozemská*, *Legenda ztraceného věku* (včetně Jeřábkovy analýzy), *Neumřela, ale spí*, *Podivná průvodkyně*, *Poselství z druhého břehu*, *Nedohráno*, *Kvetoucí sad*; v deníku *V zajetí stalinismu* jsou v Jeřábkově zorném poli například knihy *Podivuhodný návrat bratra Anselma*, *Zvedni se, město!*,¹⁰ „svatováclavský román“;¹¹ práci na svatováclavském románu sleduje Jeřábek v deníku velmi pečlivě, ve všech peripetiích i ve styku s kritikou (např. na str. 304 je podrobnější kritika Čarkova, ale o románu se jedná i na jiných místech deníku). Dále je v tomto deníku probírána *Zelená ratolest*, novela o dětství Bedřicha Smetany, novela o Boženě Němcové, próza *Hledači zlata* (reedice), práce o Kafkovi, životní vzpomínky *V paměti a v srdci* aj.

Vedle toho se Jeřábek vyjadřuje i k jiným spisovatelům a jejich činnosti, často velmi kriticky a ironicky, zejména tam, kde jde o autory podbízející se režimu. I když je toto glosování příležitostné, vyvolané nejen knihami, ale i tvorbou publikovanou v časopisech nebo novinách, dává to obraz o Jeřábkově hodnocení literatury a autorů té doby.

V souvislosti se situací ve Svazu československých spisovatelů uvádí „trefnou charakteristiku nynějších literárních poměrů v Československu“, kterou pronesl Oldřich Mikulášek na besedě s bulharským spisovatelem: „U nás jsou dnes tři skupiny spisovatelů: 1. ti, kteří neumějí psát a píší; těch je nejvíce; 2. ti, kteří umějí psát a nepíší; těch je mnoho; 3. a ti, kteří umějí psát a píší; těch je nejméně.“ (S, str. 121)

V obou denících je zaznamenána Jeřábková velmi rozsáhlá četba, k níž se často vyjadřuje kriticky. I obraz Jeřábka-čtenáře dokresluje jeho spisovatelský a lidský profil, a to v souvislosti s výběrem četby děl našich i zahraničních autorů. Představu o jeho čtenářské aktivitě si můžeme udělat na základě zápisu z 1. 5. 1953: „Letos se dostanu málo k četbě. Proti loňským třiapadesáti knihám jsem jich nyní za čtyři měsíce přečetl sotva deset. Pravidelně se skoro celý den zaměstnávám psaním, korigováním a opisováním svého románu z desátého století.“ (S, str. 214)

Zejména v deníku *V zajetí stalinismu* je pozornost věnována také mozaikovitému obrazu literárních poměrů a spisovatelů u nás v době padesátých let; zařazena je také informace o životě divadelním, hudebním a o pořádání výstav. Jsou to oblasti Jeřábkovi blízké, které pravidelně sledoval. Kritickým poznámkám neujdou zejména autoři podřizující se dobrovolně diktátu dobových pomě-

10 V souvislosti s touto knihou Jeřábek zaznamenává úryvek kritiky z Tvorby: „Jeřábek je autor umělecky velmi vyspělý; chybí mu však reálný, tj. třídně uvědomělý pohled na lidskou společnost, na síly, které jí hýbají.“ (S, str. 13)

11 V souvislosti s ním uvádí část posudku z nakladatelství: „Píší prý idealisticky; vyvozují své dějové akce z povahy jednajících osob a ne ze společenské struktury doby; nahrazují romantickým a idealistickým vyprávěním kresbu společenských konfliktů;“ atd. (S, str. 229)

rů. U Čestmíra Jeřábka platí slova V. I. Němiroviče-Dančenka citovaná v memoárech Františka Kovářika *Kudy všudy za divadlem*: „Aby vzpomínky [v našem případě deníkové záznamy – V. V.] měly nějaký význam, musí být především upřímné a nesmějí být vymyšleny.“¹² Platí však také zásada Petra Altenberga „wie ich es sehe“ (srov. stejnojmennou knihu z roku 1896). Jeřábek sleduje dobovou situaci z hlediska svých zásad a názorů, zformovaných v období první republiky na demokratických principech; je otevřeně kritický k totalitním poměrům, které dovede vhodně (a s vědomým ironickým podtextem) srovnávat s hodnotami platnými ve svobodné společnosti. Tím ukazuje absurditu doby padesátých let. Dokládá, jaké měl potíže s vydáváním svých děl, přestože byl členem Svazu československých spisovatelů, protože jeho obraz dávnější minulosti našich zemí a jeho výklad dějinného vývoje narážel na oficiální výklad dějin, na oficiální ideologii.

V denících Čestmíra Jeřábka je zachycen dynamický obraz i těch stránek historie, který oficiální dokumenty nezaznamenávají, ale které jsou součástí běžného každodenního života – je v nich postižena atmosféra doby. Je to dokument vytvořený také se spisovatelským umem.

IN DER GEFANGENNAHME DER TAGEBÜCHER VON ČESTMÍR JEŘÁBEK

Čestmír Jeřábek ist Verfasser von zwei Tagebüchern. In dem ersten „Kriegstagebuch“ *In der Gefangennahme des Antichrists (V zajetí Antikristově)* werden die Jahre 1938-1945, in dem anderen *In der Gefangennahme des Stalinismus (V zajetí stalinismu)* „die Totalitätsjahre“ 1948-1958 geschildert. Die Tagebücher wurden heimlich geschrieben, herausgegeben werden konnten sie erst nach dem Zusammenbruch des Regims, gegen den sie zeugten. Das erste Tagebuch wurde gleich nach dem Ende des Krieges im Jahre 1945 herausgegeben, das andere erst nach dem Zusammenbruch der kommunistischen Macht – es erschien nach dem Tode des Verfassers im Jahre 2000. Die Tagebücher schildern vor allem Zeitereignisse, die der Verfasser von seinem Standpunkt aus kommentiert. Er nimmt immer eine scharfe Stellung zu Unterdrückung und Unfreiheit. Er lässt uns auch Einsicht ins Familienleben und in den Bereich seiner Freunde nehmen. Grössere Aufmerksamkeit wird der Schriftstellertätigkeit des Verfassers gewidmet: Jeřábek stellt seine prosaischen Werke vor, er kommentiert sie, deckt Anlässe zum Schaffen auf und zeigt sein Verfahren bei der Schriftstellertätigkeit. Er befasst sich auch mit der Literatur des jeweiligen Zeitraumes und glossiert die literarische Tätigkeit einiger Schriftsteller. Die Tagebücher spiegeln die Zeitatmosphäre wider, die mit den üblichen Dokumenten nicht zu erfassen ist, und verdeutlichen Čestmír Jeřábeks Porträt, das Porträt eines Verfassers von historischen Prosawerken und Kammernovellen.

12 Praha, Odeon 1982, edice Klub čtenářů sv. 496; uvedeno jako motto ke knize.